

Алла Демичева*

Dnipro, Ukraine

Право на тіло: в полоні соціокультурного та юридичного дискурсів

Право на тіло: в полоні соціокультурного та юридичного дискурсів

Анотація: Тіло людини в умовах (пост)сучасності стає значущим і з погляду самої людини, і з боку регуляційних дискурсів, в яких зафіксована ця значущість. Тому й виникає розмова про право на тіло, реалізація якого є проблематизованою, оскільки тіло контролюється з боку різноманітних дискурсів, зокрема соціокультурного, економічного, медійного, медичного, юридичного та ін. У статті мова про право на тіло, яке можна розглядати в контексті теорії поколінь прав людини та зарахувати до четвертого покоління прав людини – соматичних прав. У соціокультурному ракурсі право на тіло можна розглядати як право на вільне тілесне існування поза контролюючим поглядом, вибір власного зовнішнього вигляду (форм, ваги, рівня доглянутості тощо), власної сексуальності, партнера/ки в шлюбі. При цьому в суспільстві існує система правил, що визначають тілесні норми і відхилення, умови, за яких вони формуються й існують, та характеристики, згідно з якими визначаються; пул експертів, які можуть диктувати та оцінювати; категорії людей залежно від їхньої відповідності нормі. Ці правила реалізуються в сукупності текстів/дискурсів, які створюються і функціонують у межах

різних інституцій (медицини, науки, педагогіки, релігії, державної політики, громадської думки). Цей дискурс про «нормативне тіло» категоризує людей відповідно до канону. Отож все більша кількість людей працює над поліпшенням своєї зовнішності, а власне тіло оголошує невдалим зразком, який необхідно переробити. Насамперед такий жорсткий нормалізаційний погляд спрямований на жінку, що призводить до різноманітних негативних наслідків, зокрема й крайніх форм порушення права на тіло – реального каліцтва. Існування норми підтримується через дискримінацію невідповідних цій нормі соціальних груп чи стигматизацію невідповідних тілесних практик. Проте людина має невід’ємне право вибирати, що робити з власним тілом, як турбуватися про нього, самовиражатися будь-яким засобом, тобто має право на тілесну автономію та ненасильство. Від цього прямо залежить якість її життя.

В українському соціумі реалізація права на тіло пов’язана і з наявним соціокультурним дискурсом, що легітимізує тілесні норми, і з юридичним, що визначає певні тілесні практики як значущі і тому врегульовані правом (це стосується народження/репродуктивних прав, зокрема абортів та штучного запліднення, евтаназії, клонування, зміни статі). Дискримінація як обмеження прав людини за будь-якою ознакою в сучасному

---

* Алла Демичева [Alla Demicheva] – кандидат соціологічних наук, доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін, науковий співробітник лабораторії соціологічного моніторингу, Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ [Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs]; ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2997-3020>; e-mail: demicheva.alla@gmail.com.

світі давно зазнає критики, проте в українському науковому дискурсі проблематика права на тіло залишається достатньо маргіналізованою.

Ключові слова: четверте покоління прав людини, сомати́чні права, тілесність, об'єктивація, дискурси, лужізм, трансгендерність, евтаназія, клонування, тілесна дискримінація.

A Right for a Body: in Captivity of Socio-Culture and Juristic Discourses

Abstract: The human body in the conditions of (post) modernity becomes significant both from the point of view of the person and from the regulatory discourses in which this significance is fixed. Therefore, there is talk about having the right to a body, the implementation of which is problematic, because the body is controlled by various discourses, including socio-cultural, economic, media, medical, legal and others. The article deals with the right to a body, which can be considered in the context of the theory of generations of human rights and attributed to the fourth generation of human rights - somatic rights. In the socio-cultural perspective, the right to the body can be seen as the right to free bodily existence outside the controlling gaze, the choice of one's own appearance (shape, weight, level of care, etc.), one's own sexuality, marriage partner. At

the same time, society has a system of rules that determine bodily norms and deviations, the conditions under which they are formed and exist and the characteristics according to which they are determined, the pool of experts who can dictate and evaluate, and categories of people depending on their compliance to those norms. First of all, such a strict normative view is aimed at women, which leads to a variety of negative consequences, including extreme forms of violation of the right to the body, including severe injuries. The existence of the norm is supported by discrimination against non-compliant social groups or stigmatization of inappropriate bodily practices. However, a person has the inalienable right to choose what to do with his/her own body, to take care of it, to express himself/herself by any means, i.e. he/she has the right to bodily autonomy and non-violence. The quality of his/her life depends on this direction.

In Ukrainian society, the exercise of the right to the body is associated with both the existing socio-cultural discourse that legitimizes bodily norms and legal discourse that defines certain bodily practices as significant and therefore regulated by law (this includes birth / reproductive rights, including abortion and artificial insemination, euthanasia, cloning, gender reassignment).

Keywords: fourth generation of human rights, somatic rights, bodily, objectification, discourse, lucism, transgenderism, euthanasia, cloning, bodily discrimination.

1. Вступ

Теперішня актуальна культура є передусім візуальною, саме візуальне мислення сприймає тіло як носія низки важливих для людини значень, а власне тіло набуває невідомої раніше самоцінності. Масова культура наділяє тілесність статусом світоглядної установки, стає тілоцентричною та включає в себе соматичну ідентифікацію та комплекс відповідних практик, пов'язаних з тілом, котрі засвідчують становлення нової «культури себе» та індивідуалізацію тілесності. Це є свідченням того, що (пост)сучасна людина відчуває потребу бути суб'єктом творення себе, своєї ідентичності. Здавалося б, люди мають можливість розпоряджатися власним тілом, конструювати свій зовнішній вигляд, вільно обирати тілесні практики. Однак це є соціальною ілюзією, оскільки тіло зазнає контролю з боку різноманітних дискурсів – соціо-

культурного, економічного, медійного, медичного, юридичного та ін. Іншими словами, мова про право на тіло, тобто право на вільне розпорядження власним тілом та виборювання цього права. Означена проблематика досить широко представлена у світовій соціології роботами Ж. Бодрійяра, Е. Гідденса, М. Фуко, феміністськими авторками та ін. З погляду юридичної науки питання соматичних прав, на думку українського правника Ю. Турянського, перебуває на первинному етапі становлення, практично кожен вид прав цієї групи потребує чіткого правового регулювання або вдосконалення законодавчих норм (Турянський Ю., 2020). Питання юридичного регулювання прав, пов'язаних з тілом людини, розглядали О. Богомякова, С. Булеца, А. Герц, О. Довбуш, В. Завальнюк, М. Лаврик, Я. Марко, О. Мережко, М. Новицька, С. Стеценко, К. Черевко та інші автори. Мета цієї статті полягає у вивченні реалізації права на тіло

в умовах поєднання впливу соціокультурного та юридичного дискурсів в контексті актуальної ситуації. Логіка розгляду міститься у поетапному розкритті двох моментів: реалізація права на тіло у соціокультурному ракурсі та юридичне регламентування цього права.

2. Право на тіло: соціокультурна регламентація

Право на тіло можна розглядати в контексті теорії поколінь прав людини, згідно з якою це право зараховують до четвертого покоління прав людини – соматичні права. Поява цих прав є результатом розвитку суспільств, виникнення нових тенденцій і трендів, притаманних саме (пост)сучасному соціуму. І якщо з погляду юридичної науки тривають дискусії щодо змісту та характеру цього покоління прав, то в соціології поворот наукового інтересу в бік проблематики людини тілесної відбувся в середині ХХ ст. Отже, у соціокультурному ракурсі право на тіло можна розглядати як право на вільне тілесне існування поза контролюючим поглядом, вибір власного зовнішнього вигляду (форм, ваги, рівня доглянутості тощо), власної сексуальності, партнера/ки у шлюбі тощо. На думку Мішеля Фуко, кожна культура виробляє «слухняні тіла», на яких відкладається відбиток панівних на той час форм самоідентифікації, ідеалів. Дисциплінарне суспільство ретельно конструює індивіда, а влада виявляє власну могутність, за допомогою якої вона намагається індивідуалізувати і робить це через нагляд та спостереження. Тобто існує таке поняття, як «норма», яке стає одним з величних знарядь влади (Фуко М., 2020, с. 77–78).

Застосовуючи підхід М. Фуко, можна дійти висновку, що в суспільстві існує система правил, що визначають тілесні норми і відхилення, умови, за яких вони формуються й існують, характеристики, згідно з якими визначаються; пул експертів, які можуть диктувати та оцінювати; категорії людей залежно від їхньої відповідності нормі. Ці правила реалізуються в сукупності текстів/дискурсів, які створюються і функціонують у межах різних інституцій (медицини, науки, педагогіки, релігії, державної політики). Цей дискурс про «нормативне тіло» категоризує людей відповідно до канону.

Канонічна зовнішність є ідеальною нормою, тобто сукупністю тілесних атрибутів, правил, слідуючи яким індивіди розрізняють правильні та неправильні, красиві та некрасиві, прекрасні та потворні тіла. Саме тілесний канон вказує, що можна, а чого не можна, що є хворим, а що здоровим.

За Ж. Бодрійяром, тіло пересічного індивіда в суспільстві споживацтва часто перетворюється на річ (товар). Більшість людей заради тілесної привабливості вдаються до різних маніпуляцій та процедур з метою привести власне тіло та зовнішність у відповідність до унормованого соціального стандарту. Ж. Бодрійяр зазначав, що краса більше не є результатом природи або доповненням до моральних якостей. Це основна властивість тих, хто доглядає за собою, за своєю фігурою (Бодрійяр Ж., 2006, с. 113). В. Меннінгаус у статті «Ціна краси: користь і шкода її обожнювання» зазначає, що сьогодні існує так званий повсякденний культ краси, який має всі ознаки культурної кон'юнктури та підкріплюється технологіями і масмедіа (Меннінгаус В., 2009, с. 182). Все більша кількість людей працює над поліпшенням своєї зовнішності, тобто бере на себе «керівництво еволюцією», за допомогою роботи над власною зовнішністю замінюючи природу. Власне тіло оголошують невдалим зразком, який треба переробити. В. Меннінгаус підсумовує, що перетворення власного тіла у предмет затратної обробки робить гіпертрофований «ідеал тілесності» джерелом все більшого незадоволення собою. При цьому сучасний культ досконалої зовнішності дуже дорого коштує, оскільки в ньому забагато ознак тиранії, яка ускладнює життя людини та часто провокує патологічні ефекти (Меннінгаус В., 2009, с. 185). Отже, постмодерністські та постструктуралістські концепції інтерпретують тіло як об'єкт маніпулювання, сенс якого зводиться до потреби для сучасного індивіда постійно відповідати заведеним у суспільстві канонам, тобто нормованому (стандартизованому) образу тілесності, що включає сукупність атрибутів та який має здатність змінюватися залежно від зміни культурного та соціального контексту. Цей стандарт фіксується з боку офіційного дискурсу як легітимний, нормований, соціально схвалюваний. Сучасні уявлення про нормативну, канонічну зовнішність культивують молоде, струнке та

спортивне тіло. Заклик піклуватися про власне тіло сьогодні стає стилем життя, відбувається фетишизація стрункості та патологізація повного тіла, збільшується доступність пластичної естетичної хірургії. Такий пильний нормалізаційний погляд передовсім спрямований на жінок. Цей факт було відображено в теорії об'єктивації, авторки якої (Б. Фредриксон і Т.Е. Робертс (1997 р.) стверджують, що західні суспільства об'єктивують, матеріалізують жіноче тіло (Энгландер Э., Гройс И., Шеннах Ш., Сосвински А., 2014, с. 84). Медіадискурс транслює суспільству, передовсім жінкам, що жінок треба оцінювати за тим, як вони виглядають. Зрештою цю думку сприймають самі жінки, тобто відбувається самооб'єктивація.

Все згадане аж ніяк не можна вважати вільною реалізацією права на власне тіло, що, безумовно, тягне за собою категоризацію людей та оцінювання їх виключно крізь призму тілесного, упереджене ставлення до них, причому мова і про некрасивих, і про красивих; недооцінка власних можливостей і негативна самооцінка, незадоволеність собою, нав'язлива турбота про свій вигляд, який обов'язково потрібно вдосконалити.

Такий соціокультурний контроль та соціально зумовлені уявлення про нормативне/ідеальне тіло дискримінують людей за зовнішністю, можуть вести до соціальної ізоляції, дискримінації, обмеження доступу до економічних, політичних та культурних ресурсів. Б. Беррі в книзі «Сила зовнішнього вигляду: Соціальна стратифікація фізичної привабливості» називає цей феномен «лукізм» за аналогією до «расизму» і «колоризму» (Орех Е. А., 2016, с. 68). Тож з'явилася термінологія, що характеризує дискурс негативних висловлювань про тіло і його привабливість, – лукізм (від англ. Look; дискримінація на основі привабливого зовнішнього вигляду), вейтизм (від англ. Weight; дискримінація на основі надмірної або недостатньої ваги, але переважно надмірної), гайтизм (від англ. height; дискримінація на основі великого чи малого зросту), сайзизм (від англ. size; дискримінація на основі розміру одягу, тобто на основі ваги) тощо.

Щодо сексуальності як тілесної практики, то в соціумі існують чіткі уявлення щодо сексуальних ролей, які типізують сексуальну поведінку, сексуальну техніку, задають рамки сексуальних

сценаріїв та оцінюють їх з погляду нормативних зразків. Тобто сексуальна ідентичність зумовлена способами інтерпретації тої чи тої поведінки на основі наявних зразків дій, адекватних культурі і конкретному контексту. З погляду постмодернової рефлексії сексуальність інтерпретують як індивідуальний продукт, який є потенційно й актуально плюральним, однак при цьому сконструйованим та контрольованим. М. Фуко вважав, що сексуальність конституюють, по-перше, утворення знань про неї, по-друге, системи влади, які регулюють її практику, по-третє, форми, в яких індивіди можуть і повинні визнавати себе суб'єктами цієї сексуальності (Фуко М., 1998). Дж. Батлер розвиває цю ідею та вслід за М. Фуко стверджує, що виробництво сексуалізованих тіл в культурі завжди здійснюється через владний регулятивний апарат гетеросексуальності. Норма статі, за Дж. Батлер, «цитує» норму соціального закону, завжди сексуальність побудована через репресивні практики виключення, заперечення й ієрархії та відбувається через репресивний механізм «примусу гетеросексуальністю» (Батлер Дж., 1998). Тобто сексуальність як тілесна практика є продуктом і ефектом соціодискурсивного режиму влади. Хоча, безумовно, можна відзначити нетотальність, пластичність сексуальності (Е. Гідденс), її відокремлення від репродукції тощо.

Існування норми відбувається через дискримінацію невідповідних цій нормі соціальних груп. Так, наприклад, гомосексуальність є варіантом зіткнення наявних практик і легітимного дискурсу. Стигматизація гомосексуальності дещо пом'якшується, проте в українському суспільстві залишається помітною. Наведемо результати всеукраїнського соціологічного дослідження «Що українці знають та думають про права людини: оцінка змін (2016–2020)», проведеного Фондом «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва протягом жовтня 2020 р. в контексті ставлення до носіїв іншої сексуальності. Так, у 2020 р. як ознаку, за якою найбільше дискримінують українців, респонденти назвали сексуальну орієнтацію – 26% (вік – 50%, інвалідність – 38%, стать – 23%) (Що українці знають і думають про права людини, 2021, с. 35). Відповідаючи на запитання, чи потрібно обмежувати (безумовно чи за певних обставин сукупно) права певних соціальних груп,

42 % опитаних назвали ЛГБТІ спільноту. Відповіді розподілилися так: безумовно, повинні бути обмежені – 17,4 %, за певних обставин можуть бути дещо обмежені – 24,4 %, ні, обмежувати права цієї групи не можна – 43,9 %, важко сказати – 4,4 % (Там же, с. 32). Як зазначають автори дослідження, сексуальну орієнтацію на перше місце серед ознак дискримінації поставили представники таких цільових груп, як правозахисники (79,2 %), журналісти (67,6 %), поліцейські (49,6 %) та судді (35,6 %), на друге – політики (57,8 %) (Там же, с. 37). Стигматизація, дискримінація, гомофобне ставлення до ЛГБТІ-людей сприяють виключенню носіїв іншої сексуальності із суспільних процесів, обмежують їхній доступ до ресурсів, перешкоджають їхній реалізації та сприяють порушенню прав людини. Дія соціокультурного дискурсу в деяких країнах підкріплюється юридичним контролем. Так, натеper 72 держави досі підтримують кримінальну відповідальність за одностатеві сексуальні стосунки між дорослими людьми за взаємною згодою, а у 8 державах такі стосунки дозволено карати смертним вироком. Лише дві країни (Мальта та Чилі) ввели закони, що мають на меті захист прав інтерсекс-людей (Забезпечення прав людини для ЛГБТІ, с. 6). Зрозуміло, що це означає встановлення особливих прав ЛГБТІ-спільноти, йдеться про визнання права на тіло та вільну сексуальну ідентичність для всіх людей, а це визнання тягне за собою і реалізацію права на життя, на здоров'я, на гідність тощо. На 2017 р. одностатеві шлюби було визнано у 22 країнах, партнерства – у 28, усиновлення дозволено у 26 країнах (*State-sponsored homophobia*, 2017). Отже, люди не є вільні у власних тілесних практиках, позаяк їх конструє соціум, контролюють його інститути та владні дискурси.

3. Порушення права на тіло: крайні форми

Окрім соціокультурної/символічної непрямої регламентації тілесного, можна виокремити пряме порушення права на тілесну автономію та насильництво. У Доповіді Фонду ООН щодо народонаселення «Мое тіло належить мені» (2021) чітко зазначено, що багато людей, насамперед жінки та дівчата, постійно перебувають під загрозою

втрати тілесної недоторканності та автономії. І це пов'язано з багатьма аспектами: відсутність контрацепції призводить до небажаної вагітності, заборона абортів призводить до народження небажаних дітей, укладаються дитячі шлюби, калічаються статеві органи жінок, люди з іншою сексуальністю постійно зазнають нападів та принижень тощо (Мое тіло належить мені, 2021, с. 8). Один з висновків цієї Доповіді полягає в тому, що порушення права на тіло, відсутність тілесної автономії тісно пов'язані з втратами людського потенціалу, відсутністю доступу до реалізації в інших сферах. Феміністська авторка А. Дворкін у статті «Гиноцид, чи китайське бинтування ніг» називає цю традицію, яка є частиною психології та масової культури, злочином, що триває більш ніж тисячу років. Вона пише про те, що «бинтування ніг» було свого роду знаком касты, яке не підкреслювало різницю між чоловіком і жінкою, а їх створювало. Мислення жінок, які належали до вищих страт і піддавалися цій процедурі, на думку А. Дворкін, залишалося таким же нерозвинутим, як і їхні ступні. Жінки, які не пройшли обряду «бинтування ніг», викликали жах та огиду, їх зневажали й ображали. Однак і в західній культурі, зауважує Дворкін, жодна частина жіночого тіла не залишилася непоміченою, недосконалою. Жодна риса, жодна кінцівка не залишилася неушкодженою та не виправленою. Цей процес нескінченний. Він рухає економіку і є основою рольової диференціації чоловіків і жінок. Першим кроком у процесі визволення жінок від гноблення, а чоловіків – від несвободи їхнього фетишизму є радикальне переосмислення ставлення жінки до свого тіла. Воно має бути звільнене навіть у буквальному значенні, а жінки повинні перестати калічити свої тіла та почати жити так, як їм зручно (Дворкин А., 2000).

Ще однією формою крайнього порушення права на тіло є обрізання жіночих статевих органів, яке розповсюджено переважно в країнах Африки, Близького Сходу та Азії. За оцінками ООН, щонайменше 200 мільйонів дівчат і жінок були піддані обрізанню, понад 3 мільйони дівчат від народження до 15 років ризикують отримати обрізання щороку (ООН закликає покласти край, 2019). Ця процедура не має медичного обґрунтування і призводить до довгострокових фізичних,

психологічних і соціальних наслідків, каліцтва, але при цьому продовжує залишатися елементом традиційної культури, певним ритуалом, складовою гендерної соціалізації та тілесного нормативного жіночого канону.

Отже, обрізання, бинтування ніг, ранні вагітності та шлюби тощо є крайньою формою порушення права на тіло, дискримінації передовсім жінок та інструментом сексуального контролю над ними.

4. Право на тіло: юридичний дискурс

Інший ракурс існування та реалізації права на тіло полягає в юридичній регламентації тих аспектів, які і суспільство, і держава вважають найбільш проблематизованими. Це стосується народження/репродуктивних прав (аборти, штучне запліднення), смерті (евтаназія), клонування, зміни статі. Щодо евтаназії, то під нею зазвичай розуміють добровільне припинення життя пацієнта, насамперед на його прохання, або уповноважених розпоряджатися його вибором (ортаназія). Евтаназію вперше легалізували у Нідерландах, ухваливши досить суворі правила її регламентації. Наразі евтаназію дозволено в низці країн, зокрема Нідерландах, Іспанії, Швейцарії, Бельгії, Люксембургу, Канаді й Колумбії, у п'яти з шести штатів Австралії. У Німеччині, Португалії, Данії й Новій Зеландії можливе лише асистоване самогубство (Куренкова О., 2020). Шляхом ухвалення судових рішень (прецедентів) проблему регулюють у США, де активну евтаназію легалізовано в шести штатах. Натепер евтаназію в Україні прямо заборонено ч. 4 ст. 281 Цивільного (фіксує, що людину не можна позбавляти життя, навіть на її прохання) та Кримінального (кваліфікує евтаназію як умисне вбивство та передбачає позбавлення волі для лікаря) кодексів, хоча є два законопроекти про евтаназію, яких на сьогодні Верховна Рада ще не розглядала. Тобто і в експертно-професійній спільноті, і в середовищі громадськості у світі та в Україні немає однозначної відповіді щодо реалізації людиною її права на припинення життя. Детально про це питання йдеться в статті В. Захарова та І. Шаповалової «Sociological and legal aspects of euthanasia» (Zaharov V., Shapovalova I., 2021).

Щодо права на зміну статі, то в Україні зміну (корекцію) статевої належності було передбачено ст. 51 «Основ законодавства України про охорону здоров'я» (1992 р.), у якій зазначено, що на прохання пацієнта відповідно до медико-біологічних і соціально-психологічних показань, які встановлюються центральним органом виконавчої влади, йому може бути проведено шляхом медичного втручання в закладах охорони здоров'я зміну (корекцію) його статевої належності. Наприкінці 2016 р. набув чинності Наказ МОЗ «Про встановлення медико-біологічних та соціально-психологічних показань для зміни (корекції) статевої належності та затвердження форми первинної облікової документації й інструкції щодо її заповнення», де вказано, що «соціально-психологічними показаннями для зміни (корекції) статевої належності є дискомфорт або дистрес, що зумовлені розбіжністю між статевою ідентичністю індивідуума і статтю, встановленою йому при народженні (і пов'язаними з цим гендерною роллю та/або первинними і вторинними статевими ознаками)» (Про встановлення медико-біологічних та соціально-психологічних показань, 2016). Таке трактування, безумовно, є більш прогресивним у визнанні права на тіло трансгендерних людей, однак доступ до процедури зміни мають тільки люди зі встановленим діагнозом «Транссексуалізм», який внесено до переліку хвороб. Сама зміна статі є тривалою, складною, включає ряд дискримінаційних вимог.

Взагалі, сам термін «трансгендерність» («транссексуальність») є багатозначним, і сама спільнота об'єднує різні групи та ідентичності, при цьому всі трансгендерні люди потерпають від трансфобії, тобто упередженого ставлення до них та дискримінації й відкритого насильства. В аналітичному звіті щодо оцінки чисельності трансгендерних людей в Україні зазначено, що за допомогою комбінації різноманітних методів дослідження, за приблизними підрахунками, в Україні налічують близько 8 тис. трансгендерів (Касянчук М., Трофименко О., 2020, с. 7). Загалом станом на 2019 р. у світі лише одинадцять країн спробували здійснити такі підрахунки. Українські юристи здебільша виступають за те, щоб процедура зміни статі не була спрощеною у зв'язку з необоротністю процесу, щоб її проводили лише за медичними показни-

ками, що є дискримінацією та порушенням права на тіло. Значна кількість порушень міститься і в подальшому життєвому шляху трансгендера, насамперед через проблему зміни документа. Багато з рішень ЄСПЛ щодо трансгендерів стосуються тривалого невжиття владою ефективних заходів з юридичного визнання транссексуалів, які змінили стать хірургічним шляхом, і це є порушенням ст. 8 Конвенції з прав людини. У виданні громадської організації «Інсайт» зазначено, що позаяк в Україні трансгендери не мають права змінити паспорт без проходження хірургічних втручань, значна їх частина опиняється в ситуації, коли їхня зовнішність, яка вже змінилася під впливом гормонотерапії, не відповідає даним у документах, що посвідчують особу. Це створює численні складнощі під час будь-яких соціальних взаємодій (Трансгендерні люди в Україні, 2016, с. 22).

Щодо клонування, є різні наукові підходи до його оцінювання, проте незважаючи на відсутність єдності в розумінні та інтерпретаціях, абсолютна більшість сучасних держав заборонила репродуктивне клонування людини. У нашій державі 2004 р. було запроваджено Закон України «Про заборону репродуктивного клонування людини», де чітко встановлено заборону клонування людини та різних організмів.

5. Висновок

Група прав, які наділяють людину можливостями розпоряджатися власним тілом, має назву соматичних прав людини четвертого покоління. До цієї групи прав можна зарахувати право на вільне розпоряджання своїм тілом, на самостійне розпоряджання репродуктивною функцією, застосування репродуктивних технологій, визначення та зміну своєї статі, на смерть (евтаназія). Аналітика тілесності крізь призму соціології дає змогу суттєво й змістовно розширити предметне поле досліджень у цій галузі. Тіло визначають як результат конструювання під впливом соціальних і культурних чинників, об'єктивних структур та інститутів. Інституціоналізація відбувається через *механізми типізації, контролю (як зовнішній, так і внутрішній) та санкцій*. Людське тіло в сучасному суспільстві стає товаром, а також критерієм оцінки сприй-

няття інших, в ньому поєднуються суспільна ідеологія та особистісна ідентичність, а тілесний капітал виступає важливим показником успішності. Тіло включено до системи влади, знання про норму транслюється через різноманітні дискурси і покликано регулювати та контролювати все, що пов'язано з тілесністю та її практиками. Існування норми підтримується через дискримінацію невідповідних цій нормі соціальних груп чи стигматизацію невідповідних тілесних практик. Проте людина має невід'ємне право вибирати, що робити з власним тілом, як турбуватися про нього, самовиражатися будь-яким способом, тобто має право на тілесну автономію та ненасильство. Від цього прямо залежить якість її життя. В українському соціумі реалізація права на тіло пов'язана і з наявним соціокультурним дискурсом, що легітимізує тілесні норми, і з юридичним, що визначає певні тілесні практики як значущі й тому врегульовані правом. Дискримінацію як обмеження прав людини за будь-якою ознакою в сучасному світі давно критикують, проте в українському науковому дискурсі проблематика права на тіло залишається поки периферійною.

Література:

- State-sponsored homophobia a world survey of sexual orientation laws: criminalisation, protection and recognition 12th edition May 2017. Retrieved from: https://ilga.org/downloads/2017/ILGA_State_Sponsored_Homophobia_2017_WEB.pdf (дата звернення 24.03.2022).
- Батлер Дж. Меланхолический гендер. Отторгнутая идентификация. Гендерные исследования. 1998. № 1. С. 101–121.
- Бодрийяр Ж. Общество потребления: его мифы и структуры. Пер. с франц. Москва: Культ. 2006. 269 с.
- Дворин А. ГИноцид или китайское бинтование ног. Антология гендерной теории. Составление и комментарии Е. Гаповой, А. Усмановой. Москва : Прописи. 2000. С. 12–28.
- Забезпечення прав людини для ЛГБТІ та включення їх у суспільні процеси: посібник для парламентаріїв_ок. Видання Програми розвитку ООН та організації «Парламентарії за глобальні дії». Retrieved from: https://www.pgaction.org/pdf/LGBTI_Handbook-UA.pdf (дата звернення 15.03.2022).

- Касянчук М., Трофименко О. Аналітичний звіт: оцінка чисельності трансгендерних людей в Україні. Київ: ДП «Центр соціальних експертиз ім. Ю. Саєнка» Інституту соціології НАН України, 2020. 40 с.
- Куренкова О. Право на життя та відмову від нього. Як у світі змінюється ставлення до евтаназії і чи легалізують її колись в Україні? Retrieved from: <https://hromadske.ua/posts/pravo-na-zhittya-i-vidmovu-vid-nogo-yak-u-sviti-zminuyetsya-stavlennya-do-evtanaziyi-i-chi-legalizuyut-yiyi-kolis-v-ukrayini> (дата звернення 20.03.2022).
- Меннингхаус В. Цена красоты: польза и вред от ее обожания. *Логос*. 2009. № 4/5 (72). С. 177–185.
- Мое тело принадлежит мне: отстаивание права на телесную автономию и самоопределение. Доклад ЮНФПА. 2021. 164 с.
- ООН закликає покласти край жіночому обрізанню до 2030 року. Retrieved from: <https://ukrainian.voanews.com/a/den-borotby-z-zhinochym-obrizanniam/4775435>.
- Орех Е. Феномен лукизма и возможности его социологического анализа. *Социологический журнал*. 2016. Т. 22. № 3. С. 67–81.
- Про встановлення медико-біологічних та соціально-психологічних показань для зміни (корекції) статевої належності та затвердження форми первинної облікової документації в інструкції щодо її заповнення: Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 05.10.2016 № 1041. База даних «Законодавство України»/ ВР України. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1589-16>.
- Трансгендерні люди в Україні: соціальні бар'єри та дискримінація. Київ: ГО «Інсайт». 2016. 40 с.
- Турянський Ю. Соматичні права людини в сучасній доктрині конституціоналізму: теоретико-правове дослідження. Автореф. дис. докт. юридич. наук. Retrieved from: <https://ena.lpnu.ua/bitstream/ntb/55975/1/avtoreferat-na-zdobuttya-naukovogo-stupenya-doktora-nauk-turyanskogo-yui.pdf> (дата звернення 14.03.2022).
- Фуко М. История сексуальности-III: Забота о себе. Перев. с франц. Киев: Дух и литера, Грунт; Москва: Рефл-бук. 1998. 288 с.
- Фуко М. Наглядати та карати. Народження в'язниці. Київ : Комубук. 2020. 452 с.
- Що українці знають і думають про права людини: загальнонаціональне дослідження, третя хвиля (2016–2018–2020): скорочена версія. Київ : Фонд «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва; Центр прав людини ZMINA. 2021. 84 с.
- Энгландер Е., Гройс И., Шеннах Ш., Сосвински А. Красота с позиций феминизма. Философия красоты. Под ред. А. Херговича; перев. с немецк. Харьков: Гуманитарный центр. 2014. С. 82–103.
- Zaharov V., Shapovalova I. (2021). Sociological and legal aspects of euthanasia. *Philosophy, economics and law review*. Volume 1, P. 182–189.

References:

- Batler Dzh. (1998). Melanholiynyiy gender. Ottorgnutaya identifikatsiya [Melancholy gender. Rejected identification]. *Gendernyye issledovaniya*. 1998. # 1. S. 101–121. [in Russian].
- Bodriyyar, Zh. (2006). Obschestvo potrebleniya: ego mify i strukturyi: per. s fr. [Consumer society: its myths and structures]. Moscow: Kult. [in Russian].
- Dvorkin, A. (2000). Ginotsid ili kitayskoe bintovanie nog [Gynocide or Chinese foot binding]. *Antologiya gendernoy teorii*. Sostavlenie, kommentarii E. I. Gapova, A. R. Usmanova. Moscow: Propilei. S. 12–28. [in Russian].
- Englander, E., Groys, I., Shennah, Sh., Sosvinski, A. (2014). Krasota s pozitsii feminizma [Beauty from a feminist perspective] / *Psihologiya krasoty* / Pod red. A. Hergovicha; per. s nem. Moscow: Gumanitarnyy tsentr. [in Russian].
- Fuko, M. (1998). Istoriya seksualnosti-III: Zabota o sebe [The History of Sexuality, Vol. 3: The Care of the Self]: per. s fr. Kyiv: Duh i litera; Grunt; Moscow: Refl-buk, 1998. 288 s. [in Russian].
- Fuko, M. (2020). Nahliadaty i karaty. Narodzhennia vi-aznytsi [Discipline and Punish: The Birth of the Prison]. Kyiv: Komubuk. [in Ukrainian].
- Kasyanchuk, M., Trofimenko, O. (2020). *Analitichniy zvit: otsinka chiselnosti transgendernih lyudey v Ukraini* [Analytical report: estimate of the number of transgender people in Ukraine]. Kyiv: DP «Tsentr sotsialnih ekspertiz im. Yu. SaEnka» IS NAN Ukraini. [in Ukrainian].
- Kurenkova, O. (2020). *Pravo na zhittya i vidmovu vid nogo. Yak u sviti zminuyetsya stavlennya do evtanazii i chi legalizuyut ii kolis v Ukraini* [The right to life and renunciation of it. How is the attitude to euthanasia changing in the world and is it ever legalized in Ukraine?]. Retrieved from: <https://hromadske.ua/posts/pravo-na-zhittya-i-vidmovu-vid-nogo-yak-u-sviti-zminuyetsya-stavlennya-do-evtanaziyi-i-chi-legalizuyut-yiyi-kolis-v-ukrayini>. [in Ukrainian].
- Meninghaus, V. (2009). Tsena krasoty: polza i vred ot ee obozhaniya [The price of beauty: the benefits and harms of her adoration]. *Logos*. # 4/5 (72). S. 177–185 [in Russian].

- Moe telo prinadlezhit mne: otstaivanie prava na telesnyyu avtonomiyu i samoopredelenie. (2021). [My body belongs to me: asserting the right to bodily autonomy and self-determination]. Doklad YuNFPA. [in Russian].
- OON zaklikae poklasti kray zhinochomu obrizannyu do 2030 roku (2019). [The UN calls for an end to female circumcision by 2030]. Retrieved from: <https://ukrainian.voanews.com/a/den-borotby-z-zhinochym-obrizanniam/4775435.html> [in Ukrainian].
- Oreh, E.A. (2016). Fenomen lukizma i vozmozhnosti ego sotsiologicheskogo analiza [The Phenomenon of Lookism and the Possibilities of its Sociological Analysis]. *Sotsiologicheskii zhurnal*. 2016. Tom 22. # 3. S.67–81.
- Pro vstanovlennia medyko-biologichnykh ta sotsialno-psykholohichnykh pokazan dlia zminy (korektsii) statevoi nalezhnosti ta zatverdzhennia formy perynnoi oblikovoi dokumentatsii y instruksii shchodo yii zapovnennia: Nakaz Ministerstva okhorony zdorov'ia Ukrainy vid 05.10.2016 № 1041. Baza danykh «Zakonodavstvo Ukrainy»/ VR Ukrainy. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1589-16>. [in Ukrainian].
- Scho ukraintsi znayut i dumayut pro prava lyudini: zagalnonatsionalne doslidzhennya, tretya hvilya (2016–2018–2020): skorochena versiya (2021). [What Ukrainians know and think about human rights: a nationwide survey, the third wave]. Kyiv: Fond «Demokratychni initsiatyvy» imeni Ilka Kucheriva; Tsentr prav liudyny ZMINA. 84 s. [in Ukrainian].
- State-sponsored homophobia a world survey of sexual orientation laws: criminalisation, protection and recognition 12th edition May 2017. Retrieved from: https://ilga.org/downloads/2017/ILGA_State_Sponsored_Homophobia_2017_WEB.pdf [in English].
- Transgenderni lyudi v Ukraini: sotsialni bar'eri ta diskriminatsiya (2016). [Transgender people in Ukraine: social barriers and discrimination]. Kyiv: GO «Insayt». 40 s. [in Ukrainian].
- Turyanskiy, Yu (2020). Somatichni prava lyudini v suchasniy doktrini konstitutsionalizmu: teoretiko-pravove doslidzhennya. Avtoref. dis. dokt. yuridich. nauk [Somatic human rights in the modern doctrine of constitutionalism: a theoretical and legal study. Author's ref. dis. Dr. legal Science]. Retrieved from: <https://ena.lpnu.ua/bitstream/ntb/55975/1/avtoreferat-na-zdobuttya-naukovogo-stupenya-doktora-nauk-turyanskogo-yui.pdf> [in Ukrainian].
- Zabezpechennya prav lyudini dlya LGBTI ta vklyuchennya ih u suspilni protsesi: posibnik dlya parlamentariiv ok Vidannya Programi rozvitku OON ta organIzatsIii «Parlamentarii za globalni dli» [Ensuring human rights for LGBTI people and integrating them into social processes: a handbook for parliamentarians Published by the United Nations Development Program and Parliamentarians for Global Action.]. Retrieved from: https://www.pgaction.org/pdf/LGBTI_Handbook_UA.pdf [in Ukrainian].
- Zaharov V., Shapovalova, I. (2021). Sociological and legal aspects of euthanasia. *Philosophy, economics and law review*. Volume 1, P. 182–189. [in English].